
KÖZÉPKOR

Czerwień – egy vár Kelet és Nyugat határán – kiállítási katalógus

A Huczwa-medencében (Kelet-Lengyelország) elterülő kora középkori sáncvárral, Czerwień-nel és a hozzátartozó településkomplexummal már 200 éve foglalkozik a kutatás, és középpontjában a lengyel–órosz határon fekvő erődtítmény felemelkedésének és hanyatlásának problematikája áll. A Lublini Egyetem által irányított nemzetközi projektnek (lengyel, német, fehérorosz, orosz) köszönhetően történt meg a lelőhely teljes körű feltárása (vezetői: *Prof. Andrzej Kokowski* és *Marcin Piotrowski*), melynek eredményeit külön kiállításon is bemutatták 2011 decemberében Tomaszów Lobelskiben „Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem” címmel. A következő évben került kiadásra a sáncvár történetét, anyagi kultúráját ismertető kötet.

A kiállítási katalógus címe jelzésértékű, mert az adott térség nemcsak földrajzi, hanem etnikai (keleti, nyugati szlávok) és kulturális (római katolikus, görög ortodox) értelemben is választóvonalon fekszik. A borítón látható czermnói kincslelet bizonyítja a középkori erődtítmény fejlettségét, központi funkcióját a politikában, műveltségben és gazdaságban.

Az esztétikus kötet három nagyobb fejezetből áll, melyet kétrészes leletkatalógus zár le. Minden tanulmány végén gazdag irodalomjegyzék található, és a nemzetközi kutatás számára is elérhető, mert az eredményeket négy nyelven (lengyel, német, olasz, ukrán) tették közzé.

A Bevezetésben (13–79.) a Czermnóban (az erődtítmény területe közigazgatásilag ehhez a településhez tartozik) folytatott projektről és az elmúlt időszakban végzett kutatásokból összeállított kiállításról szóló ismertetés olvasható. A következő fejezet (80–329.) tanulmányai a középkori Czerwień területén végzett feltárásokat, valamint a lelőhely történelmi, gazdasági, társadalmi, kulturális és vallási hátterét ismertetik. Külön mutatják be a Doro-*hićin-plombákat* (kizárólag középkori határterületekről ismeretesek), továbbá az ortodox művészet kutatását az egykori Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (*Rzeczpospolita*) területén. A harmadik részben (330–447.) az egykori

Kijevi Rusz nyugati peremének középkori politikai viszonyai, és a lelőhelyen feltárt leletek alapján a mindennapi élet (kereskedelem, kézművesség, vallás, öltözet, táplálkozás, építkezés) jellemzése áll a középpontban.

A tanulmányokban közölt eredmények interdiszciplináris kutatásoknak köszönhetőek, mert az ásatások mellett helyet kaptak a geofizikai mérések, a dendrokronológia és a légi fénycépezés is. Az előkerült leletek restaurálása, dokumentálása és anyagvizsgálata több intézmény (Janusz Peter Zajączkiel Muzeum – Tomaszów Lubelski, Polska Akademia Nauk, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej– Lublin, Uniwersytet Mikołaja Kopernika – Torun, Uniwersytet Rzeszowski) együttműködésével valósult meg.

Az első tanulmányban *Marcin Wołoszyn* (81–104.) arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy Przemyśl és Drohiczyn városa, továbbá a Czerwień-i várak (Czermno, Gródek, Saładka) a hozzá tartozó területekkel a latin és a görög kereszténység, továbbá a nyugati- és a keleti szláv kultúrkör határzónájában helyezkedtek el. Ez a térség a kora középkorban a Kijevi Rusz nyugati periferiájához tartozott. A „Czerwień-i várak” fogalmának értelmezésénél elsősorban írott kútfőket (Halicz-Volhíniai Krónika, Nyesztor Krónika, Długosz: *Annales*) használ fel a szerző, illetve vizsgálata során kiemeli az erődítmények Kijevi Rusz történelmében betöltött szerepét. Lokalizálásukhoz a történeti adatok mellett a régészeti módszerekkel történő kutatások eredményei nyújtanak segítséget, és arra a megállapításra jut, hogy az említett megjelölés a Bug folyó környékén előforduló erősségekre vonatkozik.

Czermno közelében fekvő sáncvár kora újkori térképeken való ábrázolásával foglalkozik *Andrzej Janeczek* a következő tanulmányban (105–116.). Régészeti maradványainak első megjelenítésére a II. József kori katonai felméréseknek (1779–1783) köszönhetően került sor, melynek módszeréről, történeti háttéréről részletes leírást ad a szerző. A kutatás számára már digitális formában is elérhetőek ezek a térképek.

Marek Florek a kora középkori településkomplexum régészeti kutatását tekinti át a kezdetektől 2008-ig bezárólag (117–150.), melynek keretében kitér a 150 hektáros lelőhely részeire, megadva objektumszámukat. A sáncvárhoz két elővár, több települési egység és temető tartozik. Az erődítmény első újkori említése 1818-ból származik, majd 1880-ban végezték el először pontos felmérését. Az ásatások 1940-től indultak meg, melyek során gödörházak, és a mindennapi élet használati tárgyai kerültek elő. Az 1952-es munkálatok elsősorban a várbelsőben zajlottak sáncátvágásokkal kiegészítve. Az 1970-es években folyó feltárások egy kutatási program keretében folytak, melyek a földvár keleti részét érintették. Vastag kultúrrejteget sikerült megfigyelniük a kora középkorból, melyből ékszerek (üveg, színes-

fém), szerszámok (vas, csont), kegytárgyak (kereszt, enkolpion) és hadi felszerelés részei (nyílhegyek) kerültek felszínre. Továbbá üveg- és fémfeldolgozó műhely nyomait tárták fel. 1997-ben dendrokronológiai vizsgálatokat végeztek a sányszerkezetből és a pallóútból (a védművet az elővárral kötötte össze) vett mintákon, melyek tisztázták az erődítmény pusztulásának időpontját. A második elővárban folytatott kutatások kézművességgel foglalkozó településre jellemző leleteket hoztak felszínre. 2008-ra elkészült a lelőhely teljes topográfiai felmérése.

Jerzy Kuśner a történeti és a régészeti adatok alapján vizsgálja a település XIII. századi hanyatlásának okait (151–184.). A Kijevi Rusz nyugati határvidékén lévő kisebb sáncvárak (Czermno, Saśiadka) legfontosabb feladata a tatárok nyugati területek felé történő előrenyomulásának lelassítása volt. A maradványaiknál végzett, régészeti módszerekkel történő kutatás során előkerült, keleti típusú fegyverek (nyíl-, lándzsahegyek, kardok), védőfegyverzet töredékei bizonyítják az itt lezajlott harcokat. A középkori Czerwień elleni mongol pusztítást (1240) alátámasztották a földvár védműveinél, kapubejáratánál talált nyílhegyek, a temetőben megfigyelt, melléklet nélküli, rendezetlenül elhelyezkedő sírok és a leégett épületmaradványok is. A pallóutak dendrokronológiai vizsgálatai kimutatták, hogy a településkomplexum nem pusztult el teljesen ekkor, mert 1242–1245 között több javítást végeztek rajtuk.

A 2010–2011 között – a sáncvár belsejében, az északi elővárban, a településen és a temetőben – végzett kutatásokról *Marcin Piotrowski* és *Marcin Wołoszyn* készített összefoglalást (185–242.). A lelőhely teljes körű feltárása, feldolgozása és leletmentése szükségessé vált a fosztogatások (fémkeresők), és az intenzív földművelés miatt. További nehézséget jelentett, hogy a leletek egy része magántulajdonosok kezébe került, és pontos előkerülési helyük sem ismert. A mai földfelszínhez tartozó felső rétegből kerámia-, fém-, üvegtöredékek származtak, melyek összegyűjtése fémdektor, magnetométer segítségével történt. A sánc ugyanezen rétegében nagyszámú, nem anatómiai sorrendben fekvő csont feküdt, melyek erőszakos halálra utalnak. Az előkerült nagyszámú tárgy (2500 db) közül a feltárás szenzációja két, XIII. század végi–XIV. század eleji kincslelet volt, melyeket a várudvarban találtak meg kb. 20 m-re egymástól. A női ékszereket (Kolt-függő, kézelő-karperec, kosárkás fülbevaló) agyagedényben, erszényben vagy fadobozban rejthették el, és párhuzamaik Bizáncból, valamint keleti területekről (Miropol, Sokal, Voineşti) ismeretesek. A szerzők külön kitérnek a Kijevi Rusz határvidékén előforduló pecsétípusokra, Dorohičin-plombákra és kegytárgyakra, melyek a bizánci-rusz kultúrkörhöz tartoznak.

Alexander Musin a kora középkori Czerwień-en áthaladó zarándokúttal foglalkozik tanulmányában (243–256.). Az itt megforduló peregrinusokra vonatkozó történeti és régészeti bizonyítékokat gyűjtötte össze. A Kijevi Rusz keleti határterületén fekvő sáncvárok Európa kereskedelmi kapuját jelentették, ahol kulturális javak cseréltek gazdát. Számos ólomikonon látható ábrázolás (Péter, Pál) arra utal, hogy az 1054-es szkizma után is tisztelték a nyugati szenteket Kelet-Európában. Római hatást tükröz egy Czermnóból ismert pecsét, melyen Szent Pétert és óorosz szenteket (Boris, Gleb) ábrázoltak. Egy miniatúra igazolta, hogy Jaropolk Izjaslavovič fejedelem anyjával, Gertrúddal 1073-ban Rómába zarándokolt. Apja pedig Szent Adalbert sírjához utazott Gnieznóba, és egy palliumot adományozott az egyház számára. A vállszalagon látható ábrázolások (Szent Boris, Gleb) az *aurum coronarium* antik gyökereire vezethető vissza a kutató szerint. Zarándokok jelenlétére utal több triptychon töredéke (szentábrázolásokkal: Kozmasz, Damján, Boris, Gleb) is. Alexander Musin Czermnót a leletek tükrében a keresztény civilizációk olvasztótégelyének tartja. Külön elemzi a Doro-hičin-plomba funkcióját (257–280.), melyet a Bugnál fekvő, középkori városról neveztek el. A XI–XIII. századi tárgy nagy mennyiségben került elő a sáncvár területéről változatos ikonográfiával. Elsősorban külvárosokból, határterületekről (Czermino, Dubna, Gorodez, Smolensk), vámszedőhelyekről ismertek ezek a leletek, melyek alapján arra következtet a kutató, hogy fizetőeszközként használták.

Mirosław Piotr Kruk tanulmányában (281–329.) számba veszi azokat a gyűjteményeket és kiállításokat az egykori Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság területéről 1914-ig bezárólag, melyek az ortodox művészethez köthetők. A XIX. századtól, a romantika korától kezdve nagyobb érdeklődés mutatkozott a rég múlt emlékei iránt, mely együtt járt a feltárások számának növekedésével. Részletes felsorolást ad a szerző az említett korszakból származó leletekről (enkolpion, kereszt, ikon) és előkerülési körülményeiről. Számos múzeum (Krakkó, Varsó) alapítása gyűjtők felajánlásainak volt köszönhető. 1885-ben nyílt meg Lembergben az első lengyel-rutén kiállítás, melyhez katalógust is készítettek. Kiemelt jelentőségű volt, mert megfelelően prezentálta a Kijevi Rusz határterületén kialakult vallási és kulturális együttélés történetét. A következő tárlat a Rusz és a moldvai területek művészetének kapcsolatát állította középpontjába.

A kötet harmadik fejezetében *Jolanta Bagińska*, *Marcin Piotrowski* és *Marcin Wołoszyn* a czerwieńi vár történelmi háttérével és anyagi kultúrájával foglalkozik a régészeti leletek tükrében (331–444.). A kora középkori hétköznapi élet ismertetésénél párhuzamokat használnak fel, melyek a

Czermnóból előkerült tárgyak értelmezését segítik. Rövid összeggést találunk ismét az itt álló sáncvár történetéről, kutatásáról és topográfiájáról. Részletes leírást kapunk a két kincsletről. A tárgyakon végzett laboratóriumi vizsgálatok felsorolása mellett külön tanulmányban foglalkoznak a Halics-volhíniai Fejedelemség kialakulásával, mert a vizsgált lelőhely a részét képezte, és hatalmi (adminisztratív, védelmi) központként funkcionált. A településkomplexum kereskedelmi centrumként is működött, melyet jeleznek az innen származó Dorohičin-ólomplombák. A térség egyik fontos export árucikke a só volt, melyről írott források (1161–1176) tanúskodnak. A lelőhelyről származó érmék (arab dirhemek, nyugat-európai dénárok) mellett a X–XIII. században a grivnát és az állatbőröket használták fizetőeszközként. A fejedelmi hatalom konszolidációjához a X. századtól szükségessé vált a fegyverek specializációja. A kora középkori harcosok felszereléséhez a lengyel-óorosz területeken kard, bárd, lándzsa, dárda, íj tartozott, majd a XII. századtól a számszerű. A védelmi fegyverzet részét képezte a sisak, a vértezet és a pajzs. A lengyelek a nyugat-európai haditrendet követték, ellentétben a ruszokkal, akik a keleti szomszédjaiktól vették át felszerelésüket. Czerwień kezdetben pogány kultusközpont volt, de Vlagyimir nagyfejedelem hatalmi eszközökkel segítette az ortodox hittérítést. A kereszténység felvétele számos változáshoz vezetett, emiatt a hamvasztásos sírokat a csontvázasak váltották fel. A sáncvár területéről származó kegytárgyak (pektorálé, enkolpion, ikonfüggők) a bizánci kultúrkör emlékeihez tartoznak. A nyugati kultúra hatására megnövekedett a latin nyelvű források száma, és több alkotás (pl. Gallus Anonymusé) is született az adott térség történetéről. További információkat nyújtanak a gramoták (levelek), melyeket fa- vagy ólomtáblákra, nyírfakéregre, pergamenre, a XIV. századtól papírra írtak le. A lelőhely területén az írásbeliség jelenlétére utalnak az ólompecsétek, és a viasztáblák. A Czerwień-i vár lakosainak higiéniai körülményeiről elsősorban más, kora középkori központok és néprajzi adatok nyújtanak információt a kutatás számára. A tisztálkodási szokásaikra utalnak a feltárásokból ismert fésűk, ollók, csipeszek. A mindennapi élet egyik legfontosabb tevékenysége a főzés volt, melyet nagymennyiségű kerámialelet bizonyít. Czermnóban többségében a barna, vörös anyagú, kézikorongolt, durva minőségű házi kerámia fordul elő, és kisebb arányban a finom anyagú asztali edények. Az analógiák alapján az evőeszközök és a berendezési tárgyak (asztal, láda) fából készültek, de ezek nyomai nem maradtak fenn. A szórakozási lehetőségeikre utalnak az ásatások során előkerült játékgurák, asztragaloszok. A középkori női- és férfiviseletek rekonstruálását az írott és képi források mellett, az ásatásokból származó ruhadíszek (gombok,

gyöngyök, csengettyűk) segítik. A településkomplexumban számos műhely (cserző, cipész, szíjgyártó, szűcs, üveg, kovács, fazekas) működött, melyek biztosították az itt élő lakosság mindennapi szükségleteit (textília előállítása, csont- és szarufeldolgozás, aranyművesség, kohászat) a mezőgazdasági termelés mellett. A feltárások alapján gödörházakban éltek, melyeket a felmenő falú épületek váltották fel.

A kötet végén szereplő, színes képekből álló leletkatalógus ízelítőt ad a terület gazdag anyagára vonatkozóan. Az itt szereplő tárgyakhoz rövid ismertetés (leltári szám, lelőhely, anyagmeghatározás, leírás, datálás) tartozik. Az első részben a kincsleleteket, az ólompecségeket és a Dorohičin-polmbát mutatják be. A másodikban egyéb használati tárgyak fényképei láthatók típusonként (liturgikus, fegyverzet, lószerszám, viselet) rendszerezve.

Összefoglalva megállapítható, hogy a kiállítási katalógus szakmai szempontból magas színvonalú, és követendő példának tekinthető a kutatás számára. Átfogó képet ad Czerwień és a környékén álló sáncváarak politikai, gazdasági és stratégiai jelentőségéről. A tanulmányok a történészek, régészek mellett a korszak iránt érdeklődő nagyközönség számára is érdekesek, informatívak és érthetők. Néhány munkát légi fotóval, a lelőhely topográfiai térképével, katonai felmérésekkel, ásatási rajzokkal egészítettek ki.

Jolanta Bagińska, Marcin Piotrowski, Marcin Wołoszyn (szerk.): Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy; Červen' – eine Burg zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog; Červen' – un *castrum* tra Oriente e Occidente. Catalogo della mostra; Червень – град між Сходом і Заходом. Каталог виставки (Czerwień – egy vár Kelet és Nyugat határán. Kiállítási katalógus) Tomaszów Lubelski–Leipzig–Lublin–Rzeszów, 2012. 448 o.

Reich Szabina